

De kwaliteit van het fotografieonderwijs in Nederland: Over de discrepantie tussen WAT-WIJ-WILLEN en WAT-WIJ-KUNNEN en de opmars van de documentaire richting in vakonderwijs en fotografiewetenschap

Door Mirelle Thijsen

Inleiding

Begin jaren negentig van de twintigste eeuw voltrok de ontwikkeling van de infrastructuur van de fotografie in Nederland zich in een sneltreinvaart en daarmee vond een aantal verschuivingen plaats op invloedrijke posities binnen de wereld van de fotografie in Nederland, die nu nog zijn weerslag heeft op het werkveld en het vakonderwijs. Met die wisselingen in museale en andere institutionele functies traden er niet alleen verschuivingen op in het opdrachtenbeleid, subsidiebeleid, tentoonstellingsbeleid en aankoopbeleid maar ook in de onderwijsprogrammering. Voortaan werd de documentaire fotografie de hand boven het hoofd gehouden, want met 'uitsterven bedreigd' en moesten de vertegenwoordigers van de geënceneerde en geconstrueerde fotografie in Nederland geleidelijk aan het onderspit delven.

Uit de koker van voorheen Stichting voor Fotografie Perspectief in Rotterdam zijn verschillende mensen op invloedrijke posities in het werkveld terechtgekomen die gelijklopende meningen hebben over het uitdragen en stimuleren van strategieën op het gebied van de documentaire fotografie. Daarmee is in de loop der jaren het idee versterkt dat het establishment een tunnelvisie heeft op het vakgebied onder fotografen, tentoonstellingsmakers, critici en uitgevers. Onlangs heeft het Fonds BKVB een intendant documentaire fotografie aangesteld met het oog op het geven van een krachtige impuls aan de documentaire fotografie.¹

De opleiding fotografie toen en documentaire NU!

Het vakonderwijs in de fotografie in Nederland kent een eigen geschiedenis. Sinds de Tweede Wereldoorlog is aan de kunstacademies fotografie onderwezen door professionele fotografen, vormgevers, art-directors, beeldredacteurs, kunst- en filmhistorici, weliswaar gepassioneerd, maar zonder didactische aantekening. Zo gaf Jaap d'Oliveira tientallen jaren les aan de afdeling fotografie van de Rietveld Academie in Amsterdam. In de jaren negentig van de vorige eeuw werd vormgever Willem van Zoetendaal daar hoofd van de afdeling fotografische vormgeving. Rutger ten Broeke was medeoprichter van de afdeling fotografie aan de AKI in Enschedé, waar hij een groot deel van zijn kunstenaarsleven werkzaam was. Jan Coppens was sinds 1971 als docent geschiedenis van de fotografie en elementaire visie decennialang verbonden aan de afdeling fotografie- en filmvormgeving van de Academie St. Joost Breda (tegenwoordig AKV/St. Joost). Iedere docent had en heeft zo zijn eigen stokpaardjes.

Opvallend is dat aan de foto-opleidingen in Nederland die zich de laatste jaren het meest hebben geprofileerd - de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten Den Haag (KABK), Hogeschool voor de Kunsten Utrecht (HKU) en AKV/St. Joost Breda - de documentaire richting opmars maakt. Die ontwikkeling houdt gelijke tred met die in de beroepspraktijk van fotografen en de programmering op het gebied van dit medium in het nationale museum voor fotografie.

Wat is documentaire fotografie? Hoe worden hedendaagse documentaire strategieën gedefinieerd? Tegenwoordig onderscheidt de documentaire fotografie zich meer en meer van de fotojournalistiek doordat het zwaartepunt bij eerstgenoemde niet ligt op de actualiteit en de nieuwsaarde in een enkelvoudig beeld maar op het

onderzoek naar maatschappelijke processen in de hedendaagse geschiedenis. Foto's in series, steeds vaker gebundeld in een (in eigen beheer uitgegeven) tijdschrift of boek, is de presentatievorm die daarvoor wordt gekozen. Als het gaat om het categoriseren van waarneming wordt nu van 'conceptual documentary' gesproken. Meestal prevaleren het verhalende aspect, in de trant van een *road movie*, het huiselijke domein en persoonlijke geschiedenissen in de nieuwe documentaire fotografie.

Een nieuwe lichte docenten en coördinatoren heeft zich na de eeuwwisseling aangediend. Wat is het aanbod? De opleiding fotografie aan de KABK splitst zich in de hoofdrichtingen 'wervende' en 'redactionele' fotografie. Waarbij eerstgenoemde zich richt op reclame- en modefotografie, laatstgenoemde richting staat voor documentaire en journalistieke fotografie. Kenmerkend voor het fotografieonderwijs aan de KABK is dat de manier van werken in de beroepspraktijk van fotografen als uitgangspunt wordt genomen. Het cultureel ondernemerschap van de aanstaande fotografen staat zagezegd centraal. Daarbij is aandacht voor het 'reflecterend en analyserend vermogen' en fotografie als onderdeel van het 'ontwerpproces'. De studie leidt gek genoeg op tot een diploma 'Bachelor of Design' (BDes).

Dat laatste geldt ook voor de opleiding fotografie aan de HKU. De nadruk van de studie ligt ook hier op documentaire fotografie en het ontwikkelen van een 'professionele beroepshouding'. Bekende fotografen als Marnix Goossens en Rob Hornstra hebben hun opleiding genoten aan de HKU. Hun eigenzinnig fotografisch standpunt en de manier waarop zij zich onafhankelijk van de geïnstitutionaliseerde wereld weten te profileren beïnvloedt nu een hele generatie jonge fotografen. Hornstra is mede-oprichter van FOTODOK. De stichting biedt een platform voor documentaire fotografie en legt zich vooral toe op het ontwikkelen van visuele geletterdheid door middel van een educatieprogramma.

Sinds enkele jaren is Post-St. Joost in Breda geaccrediteerd als een masteropleiding, een tweejarige fulltime fotografieopleiding aan de AKV/St Joost. (video-installaties en filmkunst vallen daar ook onder). Die hoedanigheid staat een meer gedifferentieerde programmering toe. Volgens directeur De Vijver wordt daar de 'elite van het hedendaagse hoger onderwijs in de kunsten' opgeleid.² Binnen het theoretisch / historisch kader is aandacht voor de gespecialiseerde vocabulaire en wordt het belang en de betekenis van historische fotografie (*past*) voor de hedendaagse ontwikkelingen in de fotografie (*present*) onderzocht. Vooral de laatste jaren gaat bijzondere aandacht uit naar - er is geen passend woord voor in het Nederlands - '*vernacular photography*' en de gepubliceerde foto.

Voor het contact met de beroepspraktijk is het Nederlands Fotomuseum (NFM) de reddingslijn. Door het NFM, en vooral dankzij de opbrengsten van het Wertheimer legaat, wordt sinds 2005 het lectoraat Fotografie mogelijk gemaakt. In het kader hiervan koppelt de onderzoeksgroep van lector en kunsthistoricus Flip Bool onderzoek naar 'fotografische standpunten' en 'identiteiten' aan het ontwikkelen van een 'analytisch vermogen' en een 'ondubbelzinnig standpunt' bij studenten van de masteropleiding.³

In hoeverre getuigen de catalogi van de masteropleiding Fotografie van de meerwaarde van deze koppeling van onderzoek, onderwijs en museale praktijk? Hoe vertalen de resultaten van het vernieuwde curriculum zich in het eindexamenwerk? De werkmethode van Michael Anhalt is hiervan tot nu toe het meest uitgesproken voorbeeld. De reconstructie van zijn familiegeschiedenis aan de hand van uniek foto- en filmmateriaal uit Stasi archieven in de voormalige DDR vindt zijn weerslag in het, na de opleiding, in eigen beheer uitgegeven documentaire fotoboek *Apathie* (2008).

Het is vooral FW:, opgericht in 2004, als een collectief van net afgestudeerde fotografen aan AKV/St. Joost, dat furore maakt. Tegenwoordig is FW: een dynamisch platform voor het creëren van netwerken en afzetmarkten ten behoeve van een nieuwe generatie (potentieel) toonaangevende fotografen die zich compromisloos opstellen. Dat proces verloopt organisch. Vanuit een onafhankelijke positie worden projecten, publicaties, tentoonstellingen en bijeenkomsten geïnitieerd. Experiment, reflectie en samenwerking staan bij de organisatie, die een nomadisch bestaan leidt, hoog in het vaandel. Uitwisseling met experts op het vakgebied, collegae en publiek zijn daarbij van wezenlijk belangrijk.

Op de genoemde fotografieopleidingen aan kunstacademies in Nederland wordt binnen een theoretisch kader ingegaan op fotografiegeschiedenissen en gewerkt aan praktische onderzoekscompetenties. Hoewel het fotografieonderwijs een dynamisch karakter heeft (afwisselend bestaat het programma uit werkbeprekingen, workshops, lezingen, excursies, contacturen met soms gastdocenten uit het internationale werkveld), blijken veel studenten, na hun afstuderen, toch niet in staat de verschillende visies op fotografie te herkennen en te duiden. Bovendien omvat de helft van de studie 'zelfstudie'. Goed, de gloednieuwe Fotoprijs voor Fotografiestudenten is een aardige aanmoediging voor jong talent, maar de kennis van afgestudeerden aan foto-opleidingen in Nederland is onvoldoende om te kunnen stellen dat 'een grondig referentiekader' is opgebouwd of een 'theoretisch fundament' is gelegd.⁴

Fotografiewetenschap?

Het establishment speelt ook een sturende rol in de ontwikkeling van het vakonderwijs en die van de emancipatie van de fotografiewetenschap in Nederland. En juist daar is sprake van een wankel evenwicht. Vooral de discrepantie tussen wat-wij-kunnen en wat-wij-willen op het gebied van de emancipatie van het academisch onderwijs en onderzoek in de fotografie is groot.

Universitair onderwijs in de fotografie, en het vaktheoretisch onderwijs aan kunstacademies op dit gebied, wordt in ons land sinds de jaren zeventig van de twintigste eeuw uitsluitend verzorgd door een handvol kunsthistorici. Deze universitaire docenten zijn niet opgeleid in de cultuurgeschiedenis van de fotografie, maar kunsthistorici die vanuit de geschiedenis van de beeldende kunst, mediastudies, kunstsociologie of vrouwenstudies enkele handvaten kregen aangereikt om het fotografisch materiaal te duiden.⁵

Ja, en ook daar ligt tegenwoordig het accent op de documentaire traditie. Gekozen wordt voor verschillende invalshoeken. Zo doceert en bestudeert Sophie Berrebi 'het fotografisch document als kunstvorm in de hedendaagse kunst'.⁶ Let wel: daar vallen de fotojournalistiek en documentaire fotografie niet onder. Berrebi is sinds 2003 als universitair docent verbonden aan de Leerstoelgroep Kunstgeschiedenis van de nieuwste tijd aan de Universiteit van Amsterdam (UvA).

Bij de masteropleiding Photographic Studies in Leiden ligt de nadruk op het analyseren en benaderen van het medium fotografie vanuit een interdisciplinair standpunt. Dat geldt ook voor de omgevingen waarin fotografie wordt gepresenteerd. De fotografiepraktijk - als een vorm van cultuurhistorisch en visueel antropologisch onderzoek, voortkomend uit documentaire strategieën wel te verstaan - staat centraal.

In 2006 is de gerenommeerde professionele fotograaf en visueel historicus Susan Meiselas benoemd tot bijzonder hoogleraar fotografie aan de Master's in Photographic Studies. De opleiding is ondergebracht bij voorheen de Faculteit der Kunsten van de Universiteit Leiden. Meiselas is sinds 1976 lid van het agentschap

Magnum Photos, werkt als fotojournalist en zelfstandig onderzoeker in de documentaire traditie en is woonachtig in New York. De studie in Leiden leidt op tot visueel historicus, curator/conservator, criticus, fotograaf/ zelfstandig onderzoeker, tentoonstellingsmaker.

Datzelfde jaar is hoofd tentoonstellingen van het Nederlands Fotomuseum: Frits Gierstberg, benoemd tot bijzonder hoogleraar in de fotografie aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam (EUR). Gierstberg richt zich in zijn leeropdracht op de sociaal-historische en documentaire aspecten van het medium. Het documentaire fotoboek heeft zijn bijzondere belangstelling.

Op zich revolutionair te noemen, deze beide benoemingen, als het gaat om het universitair onderwijs op het gebied van de fotografie in Nederland, en zelfs tot ver daarbuiten. Toch ben ik van mening dat het voor Nederland, waar het universitair onderwijs/onderzoek in de cultuurgeschiedenis en theorie van de fotografie in de kinderschoenen staat, beter was geweest als iemand van het kaliber Hal Foster, James Elkins, Margeret Dikovitskaya Liz Wells of Elisabeth Edwards was aangesteld, in Amsterdam, Leiden, Rotterdam of Utrecht.

Het grootste probleem waar wij als kunsthistorici-gespecialiseerd-in-de-geschiedenis-van-de-fotografie mee geconfronteerd worden, als het gaat om het vlot trekken van de emancipatie van de fotografiewetenschap in Nederland, is het gebrek aan interne kwaliteitsbewaking. Wij zijn nauwelijks bekend met het schrijven van *papers*, en al helemaal niet met het principe van *peer reviewing* en citeerindexen zoals gebruikelijk en noodzakelijk in andere wetenschappelijke disciplines. Groepsoverleg en kwaliteitsbewaking onder gelijken, wereldwijd, is een essentiële voorwaarde voor accreditering.

Aanbevelingen

Hoe nu verder? Natuurlijk stimuleert het NFM studenten uit het primair, voortgezet en hoger onderwijs om fotografie ‘analytisch te benaderen’.⁷ Dat gaat op een vrij speelse manier: ontmoetingen met deskundigen uit het beroepsveld, weblessen en een Fotoprijs voor het potentieel onder afgestudeerde jonge fotografen. Studenten van lerarenopleidingen krijgen ontvangstdagen op maat gemaakt. Daar wordt in ieder geval gesproken over de manier waarop fotografie in lessituaties kan worden gebruikt.

Maar waar het aan ontbreekt is structureel ‘eerste lijn’ onderwijs in de cultuurgeschiedenis van de fotografie te beginnen aan het voortgezet onderwijs in Nederland. Om een ‘authentieke visie op fotografie’ te ontwikkelen dienen middelbare scholieren gedurende hun hele schoolloopbaan met allerlei verschijningsvormen van beeldcultuur te worden geconfronteerd, deze te leren benoemen en te interpreteren.⁸ Daarbij zijn het maatschappelijk domein, de cultuurwereld en die van de beeldende kunst richtinggevend.

Visuele alfabetisering in plaats van het passief consumeren van het immense aanbod aan visuele *trash* is van groot belang, zeker op die leeftijd. Kijken naar en leren benoemen moet het motto worden: van volksfotografie tot reclamebeelden, van documentaire fotoboeken tot politieke propagandafilm. Niet alleen kunsthistorici-toegespitst-op-de-geschiedenis-van-de-fotografie, maar ook documentaire filmmakers, visueel antropologen, sociaalhistorici, docenten cultuuranalyse en docenten op het gebied van boek- en informatiewetenschappen zouden het lessenpakket ‘fotografie & cultuur’ voor het voortgezet onderwijs kunnen samenstellen. De samenstellers zijn bij voorkeur onderzoekers die vanuit het oogpunt van het ontwikkelen van een interdisciplinaire benadering werken.

Vervolgens kunnen universiteiten en fotografieopleidingen aan kunstacademies in Nederland een samenhangend aanbod van ‘minors’ aanbieden op het gebied van sociaal-historische en documentaire fotografie, methodologie van onderzoek en interdisciplinariteit, visuele cultuur en visuele antropologie, filosofie en theorie van de fotografie, evenals op dat van de gespecialiseerde vocabulaire en *curatorial training*.

En waarom niet meer geld genereren vanuit de overheid en het bedrijfsleven om structureel internationale gastdocenten, onderzoekers, professionele fotografen, uitgevers en conservatoren te kunnen uitnodigen en zodoende nieuwe netwerken te creëren? Direct en naadloos contact tussen het internationale werkveld en de jonge aanstormende fotografen/onderzoekers, conservatoren, tentoonstellingsmakers en critici op dit vakgebied is onontbeerlijk.

Nu is de afstand te groot tussen fotograaf/onderzoeker in opleiding en de internationale fotowereld. Alleen tijdens lezingen, symposia en festivals, ‘van boven af’ georganiseerd door de foto-instellingen en opleidingen in ons land, kunnen de studenten aan die professionele wereld ‘ruiken’. Voor langere perioden van onderzoek en werk-in-uitvoering kan met het budget van de Intendant Documentaire Fotografie van het Fonds BKVB (400.000,00 euro voor een periode van twee jaar) een wereldwijd uitwisselingsprogramma voor excellente eindexamenstudenten opgezet worden. Eén voorbeeld: (Dutch-Doc) Reseacher in Residence (RiR).

Vanuit die achtergrond kunnen studenten met een Bachelor diploma Cultuurgeschiedenis van de Fotografie en professionele fotografen met een onderzoekende houding op het grensgebied tussen universiteit en artistieke wereld een masteropleiding *Advanced Photographic Studies* volgen en zich daarna eventueel voorbereiden op een doctoraat. Nu staan studenten met een brede maatschappelijke interesse en een BA diploma Communicatiewetenschap, Geschiedenis of Engelse Taal- en Letterkunde op de stoep van de Master’s in Photographic Studies. Velen van hen hebben onvoldoende kennis van het medium, kunnen niet naar academische maatstaven informatie verwerken en fotografisch materiaal duiden. De grote kennislacune is niet te dichten met een syllabus en een verplicht toelatingsexamen, zelfs niet met een veelomvattend masterprogramma van één jaar. Je kan de vlag niet in de nok van een nieuw gebouw hangen dat nog geen fundering heeft.

Eindnoten

1. <http://www.fondsbkvb.nl/downloads/diversen/verslag-presentatie-doc-foto-mei-def.pdf>
2. J. de Vijver, preface, *MA Catalogue AKV/St.Joost*, Breda 2009, 9-10.
3. <http://www.akvstjoost.nl/studie/lectoraten/fotografie>
4. H. Scholten, inleiding, *SEVEN. Post St-Joost fotografie 2007*, Breda 2007, 4.
5. M. Thijsen, ‘Fotografie schreeuwt om wetenschap’, *Boekman 63. Tijdschrift voor kunst, cultuur en beleid (Fotografie)*, 17 (2005) 63, 97-99.
6. <http://home.medewerker.uva.nl/s.y.berrebi/>
7. <http://www.nederlandsfotomuseum.nl/content/view/34/155/lang.nl/>
8. <http://www.kabk.nl/studierichtingen/fo/inhoudstudie/4/-/nl>

Mirelle Thijsen september 2009